

Protocol Plotselinge dood

Inhoudsopgave

	Pagina
Voorwoord	1
1. Stappenplan	2
2. Bijzondere omstandigheden bij het overlijden	7
3. Omgaan met de pers	10
4. Analyse van eigen emoties	11
5. Slecht nieuwsgesprekken	13
6. Informeren van de leerlingen	15
Toelichting bijlagen	17
Casusformulier	18
Crisisteamformulier	19
Communiqué	20
Voorbeeldbrief ouders	21
Uw kind heeft een schokkende gebeurtenis meegemaakt; informatie voor ouders	22
Checklist	25

Voorwoord

Een onverwacht sterfgeval doet zich - gelukkig - maar zelden voor binnen een school. Maar áls het zich voordoet, is het een gebeurtenis die de gehele schoolgemeenschap raakt. Om te voorkómen dat door de plotselinge dood van een leerling of leerkracht ernstige problemen bij anderen worden opgeroepen, is het van belang dat een school tactvol, snel en weloverwogen reageert.

Het protocol 'Plotselinge Dood' bevat onder meer een stappenplan en voorbeeldbrieven. Het protocol is een hulpmiddel voor directie en leerkrachten van een school voor situaties die zich voordoen wanneer een leerling of leerkracht onverwacht overlijdt.

Leskoffer omgaan met verlies

- Het protocol plotselinge dood is ook opgenomen in de leskoffer 'Omgaan met verlies'. Deze leskoffer bevat achtergrondinformatie, lesmaterialen (spelvormen om in gesprek te gaan, handpop, boeken en opdrachten te gebruiken in onder, midden en bovenbouw) en lessuggesties. De leskoffer is gratis 6 weken te leen en aan te vragen bij GGD Kennemerland afdeling Jeugdgezondheidszorg via 023 7891777

In de praktijk komt het vrij zelden voor dat een leerling of een leerkracht of iemand anders uit de schoolgemeenschap plotseling overlijdt. Dat betekent dat scholen niet gemakkelijk een 'routine' opbouwen in het omgaan met dergelijke situaties. Om overhaaste en ongecoördineerde acties en reacties te voorkomen, kan het van belang zijn om snel een contactpersoon te raadplegen die ervaring heeft op dit gebied. Als school kunt u een beroep doen op de jeugdverpleegkundige of jeugdarts van GGD Kennemerland voor ondersteuning bij een onverwacht sterfgeval, tel. 023-7891777

Haarlem
Augustus 2018

1. Stappenplan bij een plotseling sterfgeval

Leerlingen, leerkrachten, directie en onderwijsondersteunend personeel vormen met elkaar een 'gemeenschap'. Als iemand uit die 'gemeenschap' plotseling en onverwacht overlijdt, is dat in de meeste gevallen een gebeurtenis die de hele 'gemeenschap' raakt. Er moet door de school op gereageerd worden: tactvol, snel en weloverwogen.

In dit hoofdstuk zijn de nodige acties en aandachtspunten in een stappenplan op een rijtje gezet. De stappen zijn zo veel mogelijk op volgorde uitgewerkt, toch zullen sommige stappen tegelijkertijd moeten worden uitgevoerd.

Stap 1: Het bericht

Ieder geval van plotseling en onverwacht overlijden is anders. De doodsoorzaak kan zeer uiteenlopend zijn: een ongeval, een suicide, een hartaanval of hersenbloeding. Ook het moment van overlijden varieert: het kan tijdens de les gebeuren, in het weekend, in de avonden of tijdens de vakantie. Het overlijdensbericht kan op diverse manieren binnenkomen:

- via het mondelinge circuit,
- telefonisch,
- per post,
- door middel van een advertentie in de krant,
- via een officiële melding aan directie of administratie.

Bij de ontvangst van het bericht moet gelet worden op een aantal zaken:

1. Het bericht moet zo spoedig mogelijk worden doorgegeven aan de directie of een (vooraf aan te wijzen) directielid. Is laatst genoemde afwezig, dan moet het bericht doorgegeven worden aan een (vooraf aan te wijzen) vervanger; de groepsleerkracht van de betrokken groep; een vertegenwoordiger van de oudercommissie of de contactouder van de groep. Degene die het bericht ontvangt gaat bij de melder na of de bovenstaande personen al op de hoogte zijn gesteld. Zo niet, dan zal de ontvanger van het bericht dit zelf moeten doen. 'Zo spoedig mogelijk' betekent ook: in het weekend, tijdens de vakantie, tijdens de les of 's avonds laat.
2. Als het bericht niet rechtstreeks van de ouders, een arts of de politie komt, moet eerst gecontroleerd worden of de berichtgeving juist is. In een enkel geval is er namelijk sprake van een valse melding (misplaatste grap, overspannen toestand). De groepsleerkracht of intern begeleider kan het bericht verifiëren bij vrienden of burens en de directie kan dit doen bij politie, huisarts of jeugdarts van de GGD.
3. Bij een plotselinge dood van een leerling of leerkracht op school is het vanzelfsprekend dat de ouders/familie direct worden geïnformeerd, bij voorkeur door de directeur (meer informatie: zie hoofdstuk 5. Slecht nieuws gesprekken). Wanneer de ouders niet direct bereikbaar zijn, kan hulp van de politie worden ingeroepen om hen op te sporen.

Stap 2: Crisisteam

De plotselinge dood van iemand uit de schoolgemeenschap vraagt om een goed gecoördineerde actie (reactie) van de school. Daarom is het aan te bevelen een zogenaamd 'crisisteam' te vormen dat bestaat uit:

- de directeur of diens vervanger,
- de groepsleerkracht,
- de vertegenwoordiger van de oudercommissie,
- eventueel anderen zoals de interne begeleider en een extern deskundige.

Dit crisisteam ontwikkelt en coördineert de activiteiten, stemt de agenda's op elkaar af en is de komende week voor onderling beraad bereikbaar. Het is van belang om af te spreken wie de eindverantwoordelijkheid heeft.

Het crisisteam is verantwoordelijk voor:

- informatie van de betrokkenen,
- organisatorische aanpassingen,
- opvang van leerlingen en collega's,
- contacten met de ouders,
- regelingen in verband met rouwbezoek en uitvaart,
- administratieve afwikkeling,
- nazorg van de betrokkenen.

Van het crisisteam wordt een professionele opstelling verwacht. Daarom is het van belang om stil te staan bij de eigen gevoelens en gedachten tegenover de dood (eventueel de zelfgekozen dood) en de eigen betrokkenheid bij de overledene (zie hiervoor hoofdstuk 4).

Stap 3: Duidelijkheid

Allereerst zorgt het crisisteam voor een duidelijk en compleet beeld:

- Wie is er overleden?
- Wat is er precies gebeurd?
- Waar is het gebeurd?
- Hoe is het gebeurd?

Het crisisteam brengt zo nodig de hulpverlening op gang, gaat na of iedereen die op school zou moeten zijn er ook is en zorgt ervoor dat leerlingen die op de plaats van het ongeval zijn naar school worden gehaald.

Het crisisteam gaat vervolgens na wie geïnformeerd moeten worden over het overlijden:

- het personeel (denk ook aan hen die op dat moment niet op school zijn)
- de groep van de leerling of leerkracht
- broertjes en zusjes, neefjes en nichtjes die op school zitten
- vriendjes en vriendinnetjes in andere groepen
- ex-groepsgenootjes
- overige leerlingen (denk ook aan leerlingen in de gymzaal, op excursie, schoolreis)
- ouders van overige leerlingen
- ouderraad
- schoolbestuur
- personen en instanties die mogelijk contact opnemen met de familie zoals externe hulpverleners, leerplichtambtenaar en GGD
- chauffeur en leerlingen die meereisden wanneer de leerling met een busje naar school kwam (bijv. in het speciaal onderwijs).

Het crisisteam spreekt af wie wie informeert.

Stap 4: Het informeren van de schoolgemeenschap

Aandachtspunten vooraf:

De groepsleerkrachten zullen het slechte nieuws aan hun groep moeten vertellen.

Voor de één is dit gemakkelijker dan voor de ander. Zorg er daarom voor dat één van de leerkrachten ambulante is en - zonedig - kan bijspringen. Zo'n leerkracht kan niet alleen een collega ondersteunen, maar ook zorg besteden aan leerlingen die extra aandacht nodig hebben; leerkrachten moeten zich realiseren dat dit slechte bericht andere ervaringen kan reactiveren.

De getroffen groep moet direct aan het begin van de dag geïnformeerd worden. Hoe dat het beste kan gebeuren is te lezen in hoofdstuk 6. Het informeren van leerlingen. Daarnaast informeert het crisisteam het personeel en de andere leerlingen.

Met name de getroffen groep blijft zoveel mogelijk onder de hoede van de groepsleerkracht of leerlingbegeleider. Het is van belang om de opvang zoveel mogelijk in de klas te houden. Desalniettemin moet er wel een ruimte ingericht worden waar leerlingen terechtkunnen die alleen maar willen huilen of erg overstuur zijn.

Zorg daarbij voor de aanwezigheid van koffie, thee, limonade, koek of koekjes.

Als leerlingen persé naar huis willen, moet nagegaan worden of de ouders thuis zijn, op de hoogte zijn en hun kind kunnen ophalen. Kunnen ouders hun kind niet ophalen, dan moet de school ervoor zorgen dat het kind onder begeleiding naar huis gaat.

Bij melding van een sterfgeval in de vakantie of aan het begin van het weekend moet bekeken worden of de directe vriendenkring onmiddellijk en persoonlijk moet worden geïnformeerd (door de groepsleerkracht of leerlingbegeleider).

Stap 5: Contact met de ouders/familie van de overledene

Het is het beste om nog dezelfde dag contact op te nemen met de ouders/familie van de overledene; vraag telefonisch of het gelegen komt.

Zo'n bezoek is moeilijk: hoe kies je de juiste woorden, hoe tref je de juiste toon? Meestal is luisteren belangrijker dan spreken. Zonodig kunnen politie, huisarts, jeugdverpleegkundige/arts JGZ van de GGD of Slachtofferhulp hierbij ondersteuning bieden

Bij dit eerste bezoek is de aanwezigheid van de directeur of iemand van de schoolleiding vanzelfsprekend. Daarna kunnen ook andere teamleden die een nauwe band hadden met de overleden leerling of leerkracht meegaan. Zo merken de nabestaanden dat de hele schoolgemeenschap zich betrokken voelt bij het overlijden.

- Meestal is een eerste bezoek heel emotioneel. Het is dan niet de juiste tijd om allerlei zaken te regelen. Maak daarom bij het vertrek een volgende afspraak.
- Bij een tweede bezoek kan gevraagd worden wat de school voor de ouders/familie kan betekenen. Op dat moment is het bovendien duidelijker wat de ideeën en wensen van de leerlingen, leerkrachten en andere betrokkenen zijn. In overleg met de ouders/familie wordt helder wat kan of niet kan. Ook kunnen er afspraken worden gemaakt over een mogelijke rouwadvertentie door de school, condoléance- en rouwbezoek van leerkrachten en leerlingen, het afscheid nemen van de overleden leerling of leerkracht, bijdragen aan en bijwonen van de uitvaart en een eventuele afscheidsdienst op school. Spreek af wie er vanuit de school contact met de nabestaanden onderhoudt en blijft onderhouden.

Stap 6: Informeren van ouders

Ook de ouders van de leerlingen moeten geïnformeerd worden (eventueel alleen de ouders van de getroffen groep).

Dit kan het beste door een brief met daarin informatie over de gebeurtenis, organisatorische aanpassingen, de zorg voor de leerlingen op school, contactpersonen op school, regels over aanwezigheid, rouwbezoek en aanwezigheid bij de uitvaart, eventuele afscheidsdienst op school en nazorg van de leerlingen. In de bijlagen zijn een aantal voorbeeldbrieven opgenomen en vindt u tips voor ouders om hun kind(eren) te begeleiden bij het plotseling

sterfgeval.

Stap 7: Aangepast rooster

Bij een sterfgeval tijdens het schooljaar moet het lesrooster voor de eerstkomende week worden aangepast. Besloten moet worden of roosterwijzigingen voor de hele school nodig of wenselijk zijn of alleen voor de betreffende groep. Geplande schoolfeesten/-reisjes in de komende week (weken) moeten worden afgezegd of uitgesteld.

Als de familie van de overledene daar prijs op stelt, moet iedereen die dat wenst in de gelegenheid worden gesteld de begrafenis/crematie bij te wonen.

Als de school een dag of dagdeel dicht gaat, is toestemming nodig van de Rijksinspectie.

Stap 8: Begeleiding tussen overlijden en uitvaart

- Het overlijden van een leerling of leerkracht roept bij veel leerlingen tal van vragen en emoties op. Ruim daarom veel tijd in voor vragen, gesprekken en het uiten van emoties.
- Het overlijden van een leerling heeft ook praktische consequenties. Wat bijv. te doen met een lege stoel in de groep, het rapport dat net was geschreven, de tekening of het opstel?

De stelregel is: doe niet alsof de leerling nooit heeft bestaan. Haal de lege stoel niet direct weg, hij kan beter de eerste weken symbolisch leeg blijven staan. Creëer samen met de leerlingen een herinneringsplek, zoals een foto, een kaars, bloemen, attributen van het kind of geliefd speelgoed op een kast of tafel in het lokaal.

Rapporten en tekeningen kunnen het beste persoonlijk naar de ouders worden gebracht.

Het is in ieder geval onverstandig om dergelijke eigendommen aan broertjes of zusjes mee te geven.

- Leerlingen die niet zo verbaal zijn, uiten zich soms beter op een creatieve manier (bijv. door te tekenen). Voor de kleuters kan spelen, bijv. 'begrafenisje spelen' in de poppenhoek, de verwerking bevorderen. Ook kan gebruik worden gemaakt van de materialen in de leskoffer 'Verdriet, omgaan met rouw' van de GGD.
- Als de nabestaanden dat op prijs stellen, kunnen leerkrachten leerlingen stimuleren om op bezoek te gaan. Als leerlingen op rouwbezoek gaan, is het van belang om vooraf na te gaan hoe de overleden leerling of leerkracht er uit ziet en of dat te schokkend kan zijn voor de leerlingen.
- Wanneer er met de ouders doorgesproken is wat wel en niet kan en waar leerlingen bij betrokken kunnen worden, kan de leerkracht met de kinderen aan het werk gaan om bijdragen te leveren voor de dienst(en) (bijv. teksten schrijven, tekstboekjes maken, muziek maken, bloemen dragen, een boek met brieven, tekeningen en collages voor de nabestaanden maken). Dit is een goede manier om met het nare bericht om te gaan en verdriet te verwerken.
- Als leerlingen de uitvaart bijwonen, moet dit goed worden voorbereid. Wat kunnen ze verwachten? Per cultuur zijn de rituelen verschillend.

Voor leerlingen van de basisschool is het gewenst dat hun ouders meegaan naar de begrafenis of crematie. Probeer zoveel mogelijk gezamenlijk te vertrekken vanaf de school (eventueel met speciaal geregeld vervoer). Ga daarna met z'n allen terug naar de school om nog even na te praten.

- Om zoveel mogelijk leerlingen en leerkrachten de kans te geven afscheid te nemen van de overledene, kan (in overleg met de nabestaanden) een afscheidsdienst op school georganiseerd worden. Een afscheidsdienst op school is ook een mogelijkheid als leerlingen en leerkrachten niet bij de uitvaart mogen of kunnen zijn.

- Probeer - zo mogelijk - een dag na de uitvaart weer te starten met de lessen. Blijf daarbij steeds letten op signalen bij kinderen die het moeilijk hebben. Sommige kinderen stellen hun rouw uit en tonen pas na maanden verdriet. Met name leerlingen die al eerder een verlies hebben geleden, lopen dit risico. Zo nu en dan kan de school nog lessen besteden aan het rouwproces van de leerlingen. Wanneer en hoe vaak dit moet gebeuren is niet te zeggen, er is geen standaard te geven. Sommige leerlingen willen dit helemaal niet en vinden het vreselijk als de nog verse wonden opengereten worden. Andere leerlingen hebben hieraan juist wel behoefte.

Stap 9: Administratieve zaken

De administratieve zaken moeten zorgvuldig afgehandeld worden. Ga ook zorgvuldig om met alles wat er van de overleden leerling of leerkracht nog op school aanwezig is. Voor de nabestaanden zijn dit heel waardevolle zaken. Geef de eigendommen zo mogelijk persoonlijk af, geef ze in ieder geval niet mee aan broertjes of zusjes. Tijdens latere contacten kunnen ook financiële zaken aan de orde komen zoals (gedeeltelijke) restitutie van de ouderbijdrage.

Stap 10: Individuele begeleiding van leerlingen

Sommige kinderen zijn extra kwetsbaar wanneer het gaat om verdriet en rouw. Signalen die kunnen wijzen op (mogelijk ernstige) problemen zijn:

- leermoeilijkheden
- spijbelgedrag, absenties
- psychosomatische klachten als hoofd- en buikpijn
- concentratiestoornissen
- slapeloosheid
- ander spelgedrag
- stemmingswisselingen
- angstdromen
- toespelingen op suïcide
- slecht eten
- wilde verhalen
- lusteloosheid, moeheid
- zondebokverschijnselen
- prikkelbaarheid
- onverschilligheid
- veel of niet meer kunnen huilen
- agressiviteit
- weer duimzuigen
- schuldvragen
- bedplassen
- vreemd lachen
- zich terugtrekken
- plotselinge gedragsveranderingen

Deze leerlingen hebben vaak individuele aandacht nodig. Voor kinderen die behoefte hebben aan extra ondersteuning kan een wekelijks gesprekje met iemand binnen de school (bijv. de groepsleerkracht of de leerlingbegeleider) al veel betekenen. Andere leerlingen vinden het prettig om eerst hun gedachten op papier te zetten alvorens er met iemand over te praten. Wanneer een leerkracht de geschiedenis van een leerling kent, kan hij het gedrag beter

duiden. Het is bijvoorbeeld belangrijk te weten dat een leerling jaren geleden een broertje heeft verloren of dat zijn oma onlangs is overleden. Eens te meer een goede reden voor scholen om te werken met een goed leerlingenvolgsysteem waarin alle belangrijke gegevens van de leerling zijn vastgelegd. Van een nieuwe leerling is de voorgeschiedenis niet altijd bekend. Het is belangrijk dat de oude school de informatie overdraagt. Soms zal hulp van buitenaf wenselijk of nodig zijn. In overleg met de ouders kan de school besluiten om hulp in te schakelen.

Stap 11: Nazorg voor de groepsleerkracht en het team

Een leerkracht die zich intensief heeft bezig gehouden met het overlijden van een kind of collega kan na de uitvaart in een diep gat vallen. Al die tijd heeft hij of zij zich professioneel opgesteld als leerkracht, begeleider van de kinderen en vertegenwoordiger van de school. Heel veel steun kan zo'n leerkracht ondervinden van het team. Een luisterend oor en oprechte aandacht zijn veel waard.

Stap 12: Terugkijken, evalueren

- Het is goed om na een tijdje (1-3 maanden) met het hele team aandacht te besteden aan de gebeurtenissen en aan elkaar. Indien nodig kan daarbij een extern deskundige worden ingeschakeld. Evalueer op zo'n moment de gang van zaken. Waar zijn we tevreden over. Wat is voor verbetering vatbaar?
- Ook kunnen de contacten die er met de nabestaanden zijn geweest onder de loep worden genomen. Hoe kijken zij terug op de rol en aanpak van de school? Hoe gaat de school in de toekomst om met de ouders? Welke invloed heeft het gebeuren gehad op de leerkrachten, de leerlingen en de lessen?
- Ook moet er aandacht zijn voor de opvang en begeleiding van de leerlingen. Hoe signaleer je problemen, wat doe je als je signalen krijgt dat het niet goed gaat?
- Sta tenslotte af en toe stil bij bepaalde herinneringen, bepaalde dagen zoals de verjaardag en sterfdag van de overledene of bepaalde gebeurtenissen als een schoolreisje of musical. Denk op zo'n moment aan de ouders/familie, broertjes en zusjes. Een bezoekje, kaart, bloemen of een ander gebaar kan op zo'n moment voor de nabestaanden heel ondersteunend zijn.

Do's en don'ts

De tabel met Do's en Don'ts voor leerkrachten uit: Als een ramp de school treft, omgaan met calamiteiten in het onderwijs, KPC Groep, 2000.

Do's	Don'ts
Tijdens	
Na een eerste bericht: geheimhouding tot nader order	Overhaast reageren (paniek)
Crisisteam instellen dat bevoegd is tot het nemen van besluiten	Individuele (goedbedoelde) acties
Beschermen	Zonder meer door laten gaan van dagelijkse dingen zoals proefwerken, toneelavond e.d.
Snel informatie verzamelen, controleren en zo spoedig mogelijk betrokkenen informeren	
Draaiboek erbij nemen	

Do's	Don'ts
Adequate instructie over informeren en begeleiden van de klassen	Zonder gedegen afweging medewerking verlenen aan interviews voor krant, radio/tv
Persvoorlichter aanstellen	Slechte relatie opbouwen met de pers; de pers als vijand beschouwen
Iedereen instrueren dat alleen de persvoorlichter contact heeft met de media	Alleen zakelijk en zonder emotie handelen
Dagelijkse briefing van collega's, afspreken gedragsregels, zorg voor structuur en regels	
Gelegenheid geven tot het uiten van emoties, luisteren naar elkaar, tijd nemen voor elkaar, zorgen voor jezelf, je grenzen bewaken	Geen tijd nemen voor jezelf of voor elkaar
Na afloop	
Weer een start maken met gewone schoolleven met behulp van een ritueel	Doen alsof er niets gebeurd is
Aandacht voor tegengestelde bewegingen in de school	In fase van verdriet en vertwijfeling blijven hangen
Debriefingbijeenkomst	Oordelen over gedrag van mensen
Zie de laatste 4 do's van bovenstaand rijtje	
Periode erna	
Gestructureerde opvang van collega's gedurende enkele maanden	Problemen bagatelliseren
Extra zorg voor de leerlingen gedurende langere tijd	
Evaluatie/bijstellen draaiboek	

2. Bijzondere omstandigheden bij het overlijden

Zelfdoding

Zelfdoding is een speciale vorm van een plotselinge dood. Er zijn enkele punten die u als school moet weten of overwegen als zich een situatie voordoet waarin het gaat om een zelfdoding. In dit hoofdstuk worden deze punten (slechts kort) op een rijtje gezet.

Afstemming en overwegingen

Zelfdoding komt onder leerlingen niet vaak voor, maar als het voorkomt is de ontredning groot. In zo'n situatie is het wenselijk dat er goed overleg met de ouders/nabestaanden is en dat ouders en school het met elkaar eens zijn over de informatie die wordt verstrekt en over de wijze waarop u als school medeleven betuigt.

Als dit overleg niet tot overeenstemming leidt, heeft u als school een eigen verantwoordelijkheid tegenover de leerlingen. In zo'n geval zal de schoolleiding, c.q. het crisisteam moeten beslissen of u als school tegemoet komt aan wensen van ouders/familie waar u niet achter staat of dat u een eigen koers vaart in het belang van de leerlingen.

Dit belang kan zijn:

- het bevorderen van adequate rouwverwerking,
- het verminderen van gevoelens van schuld, angst en depressiviteit,
- het voorkomen van nieuwe suïcide(pogingen).

Dood door geweld

Heel af en toe wordt de samenleving opgeschrikt doordat een kind vermoord wordt aangetroffen. Soms is hierbij sprake van een gezinsdrama waarbij meerdere kinderen betrokken zijn. Soms betreft het een kind dat slachtoffer is geworden van een onbekende dader.

Aanbevelingen

In alle gevallen veroorzaakt de gewelddadige dood van een kind een groot gevoel van onveiligheid bij kinderen in de omgeving van de slachtoffers. Omdat de schok ook bij het schoolteam in een dergelijke situatie heel groot is, is het aan te bevelen om snel hulp van buitenaf in te schakelen.

Dit kan het 'rampenteam' zijn dat via de GGD, politie of slachtofferhulp benaderd kan worden. Voor psychosociale hulpverlening na calamiteiten en openbare schokkende gebeurtenissen wordt een speciaal team bij elkaar geroepen dat contact zoekt met de school als er kinderen betrokken zijn. De school hoeft dit niet af te wachten, maar kan zelf ook bij slachtofferhulp, politie of GGD aangeven dat hulp gewenst is.

Ook kan contact worden opgenomen met het calamiteitenteam van de KPC Groep, een landelijke opererend team dat deskundigheid heeft opgebouwd en scholen (gratis) advies geeft bij calamiteiten.

3. Omgaan met de pers

In bijzondere gevallen raakt de pers betrokken bij de plotselinge dood. Als er in de media bijv. aandacht is besteed aan een ongeval, kan de pers trachten een beeld te krijgen van de wijze waarop een school omgaat met rouwverwerking.

Vooraf in situaties waarin een school zeer geschokt is door het plotselinge sterfgeval, is het niet altijd eenvoudig om de pers te woord te staan. Daarom worden in dit hoofdstuk kort enige aanbevelingen over het omgaan met de pers besproken.

Aanbevelingen

De belangrijkste aanbevelingen bij perscontacten zijn:

- zorg voor openheid en duidelijkheid (voor zover de direct betrokkenen hiervoor toestemming geven),
- laat alle contacten met de pers lopen via één woordvoerder.

De woordvoerder moet een zeker gezag hebben. Te denken valt aan de wethouder of de voorlichter van de gemeente (in geval van een openbare school), een vertegenwoordiger van het bestuur of de directie.

Onaangekondigd binnendringende reporters die zonder toestemming leerkrachten, leerlingen of ouders vragen stellen, kunt u de toegang weigeren. Bedenk echter wel dat de media ook hun werk moeten doen, probeer daarom altijd open en duidelijk te zijn. Maak eventueel een afspraak voor een interview op een tijdstip dat het de woordvoerder schikt. Ook kunt u voorstellen dit op een andere plaats dan op de school te doen.

4. Analyse van eigen emoties

Wanneer leerkrachten, leerlingbegeleiders en directie leerlingen willen helpen bij het verwerken van emoties die worden opgeroepen door het plotselinge sterfgeval, vraagt dat een professionele houding en opstelling.

Aan de basis van een professionele opstelling liggen de eigen gedachten over en gevoelens ten aanzien van de dood (eventueel de zelfdoding) en de overledene. Als u zich als leerkracht, leerlingbegeleider of directie niet bewust bent van uw eigen gedachten en gevoelens, bestaat het risico dat u tijdens het begeleidingsproces achter (pijnlijke) gevoelens komt. Onverwerkte eigen emoties en emoties waarvan men zich niet bewust is worden gemakkelijk overgedragen op leerlingen. Dit kan het begeleidingsproces verstoren en voor leerlingen verwarrend werken.

Daarom is een zeker zelfonderzoek noodzakelijk alvorens u aan de begeleiding begint.

Uiten van emoties

Wanneer er iemand binnen de school overlijdt, maakt dat niet alleen bij leerlingen maar ook bij leerkrachten de nodige gevoelens los. In eerste instantie lijken angst, medeleven en onzekerheid het handelen onmogelijk te maken. Toch zal er iets gedaan moeten worden. Wat er ook gebeurt, u moet zich als leerkracht allereerst bewust zijn van het feit dat u uw eigen gevoelens niet buiten spel kunt zetten. Leerlingen en ouders verwachten dat ook niet. In tegendeel: ze stellen het juist op prijs en weten zich gesteund als u laat zien dat u ook aangedaan bent.

Zelfreflectie

Na de eerste reacties op het overlijden van een leerling of leerkracht zullen leerlingen begeleid moeten worden om met het verdriet om te kunnen gaan. Aan dit begeleidingstraject gaat voor u een zelfreflectie vooraf. U moet weten wat uw eigen gevoelens en gedachten ten aanzien van de dood (zelfdoding) en de overledene zijn. Zo komt u tijdens de begeleiding van de leerlingen niet voor (pijnlijke) verrassingen te staan. Een reflectie op eigen emoties en gedachten kan individueel of gezamenlijk (bijv. in het sleuteltrio of schoolteam) plaatsvinden.

Vragen die bij de zelfreflectie aan de orde moeten komen zijn:

- Hoe kijk ik aan tegen de dood?
- Wat voor associaties roept het begrip 'dood' bij mij op?
- Zijn die associaties rustgevend of onrustgevend? Hoe komt dat?
- Welke invloed hebben eerdere ervaringen met de dood op mijn associaties?
- Hoe kijk ik aan tegen een zelfgekozen dood, suïcide?
- Wat voor associaties roept het begrip 'zelfgekozen dood' bij mij op?
- Keur ik die associaties goed, begrijp ik ze of keur ik ze af, begrijp ik ze niet, hoe komt dat?
- Welke eerdere ervaringen heb ik gehad met suïcides of suïcidepogingen en welke invloed hebben die ervaringen op mijn houding van nu?
- Hoe ervaar ik dit sterfgeval en de wijze waarop de leerling of mijn collega om het leven is gekomen?
- Wat was mijn persoonlijke relatie met de overledene?
- In welke opzichten zal ik hem/haar missen?
- In welke opzichten voel ik me eventueel 'bevrijd'?
- Zijn er nabestaanden of omstandigheden die het sterfgeval extra problematisch maken?

- Wie/welke zijn dat in dit geval en hoe sta ik daar tegenover?
- Kan ik het begeleidingsproces alleen aan of kan ik beter hulp vragen?

Zonodig kan een vertrouwde collega steun bieden en mee de klas ingaan.

En tot slot:

Het is niet nodig om elke leerling individueel te troosten; kinderen zijn heel goed in staat elkaar te troosten. Huilen is een gezonde manier om uiting te geven aan verdriet, het is een eerste stap in het verwerken van het verlies.

5. Slecht nieuwsgesprekken

Als het overlijdensbericht als eerste bij de school binnenkomt, zullen de ouders/familieleden geïnformeerd moeten worden. Broertjes en zusjes die ook op school zitten mogen daarbij niet vergeten worden. In de vakliteratuur heet zo'n gesprek een 'slecht nieuws gesprek'. Zo'n gesprek moet ook gevoerd worden met vrienden, vriendinnen en groepsgenoten van de overledene.

Het voeren van een 'slecht nieuws gesprek' vraagt om de nodige tact. Er zijn enkele gesprekstechnische aandachtspunten bij aan te geven. In dit hoofdstuk wordt hieraan stap voor stap aandacht geschonken.

Stap 1: De voorbereiding

Het is belangrijk om vóór het gesprek na te gaan:

- Aan wie moet het slechte nieuws worden doorgegeven?
- Wie is de meest aangewezen om het nieuws te brengen?
- Hoe geschiedt de 'aankondiging': gaat u bijv. zonder aankondiging naar de ouders/familie of belt u eerst op? Laat u broertjes/zusjes en/of vrienden/vriendinnen van de overledene naar uw kamer komen zonder hen vooraf te laten weten waar u over wilt praten?
- Welke voorzorgsmaatregelen worden getroffen? Moet bijv. vooraf gezorgd worden voor 'opvangmogelijkheden' na het gesprek? Welke opvang is beschikbaar?

Stap 2: De inleiding

Een slecht nieuws gesprek mag nooit een overval zijn! Ouders, familieleden of leerlingen aan wie u het nieuws moet melden, moeten de kans krijgen om even goed te gaan zitten en hun aandacht te richten op hetgeen u hen wilt meedelen. Een uitgebreide inleiding (er omheen draaien) is niet nodig. U kunt het slechte nieuws met één of enkele korte zinnen inleiden: "Ik moet u iets ernstigs meedelen ...";

"Ik vind het moeilijk om te zeggen, maar ik heb bijzonder triest en slecht nieuws voor u";
"Ik vrees dat ik u er mee overval, maar ik moet u iets meedelen ...".

Elke leerkracht, interne begeleider of directeur zal bij een dergelijke inleiding formuleringen kiezen die het beste bij hem/haar passen. Het is in ieder geval van belang om zoveel mogelijk in de ik-vorm te spreken, want:

- ik-boodschappen zijn duidelijk, vooral bij een slecht nieuws gesprek is duidelijkheid een eerste vereiste;
- met ik-boodschappen is de kans het grootst dat u direct de aandacht krijgt van degene(n) aan wie u het slechte nieuws moet melden.

Stap 3: Vertel het nieuws kort en bondig

Het overlijdensbericht kan nu zonder nadere omhaal worden gebracht. Daarbij is van het grootste belang om kort en kernachtig te vertellen wat er is gebeurd en met welk gevolg. In deze fase moeten details, nadere toelichting en eventuele uitleg of excuses achterwege worden gelaten. Daarvoor is later in het gesprek vaak nog alle gelegenheid.

Een belangrijk aandachtspunt in deze fase is: u vertelt het nieuws en laat de ander vooral niet raden wat u komt vertellen. Laat u de ander wel raden, dan laat u hem of haar als het ware een strop om de eigen hals leggen en dat is in de gegeven omstandigheden wel erg cru. Het is ook niet nodig. U bent immers gekomen om slecht nieuws te brengen, u heeft de aandacht er voor gevraagd door uw korte inleiding, dan wordt dus nu van u verwacht dat u het nieuws meedeelt.

Stap 4: Ga in op de eerste emoties

Waarschijnlijk zal het overlijdensbericht leiden tot directe, heftige of minder heftige emoties: schrik, verbijstering, ongeloof, verzet en misschien ook al verdriet of woede. In feite zijn allerlei emoties denkbaar na een dergelijk bericht. Het is van groot belang daarvoor open te staan en daar actief, invoelend naar te luisteren.

Dat kan door in te gaan op verbale en non-verbale signalen die wijzen op dergelijke emoties: "U bent volkomen verbijsterd door dit bericht ...";
"Ik merk dat het bericht u helemaal overvalt ...".

Sta stil bij dergelijke emoties, laat de ander de tijd en de gelegenheid om daaraan uiting te geven. Daarna kunt u aangeven dat u dergelijke emoties herkent, dat u misschien ook zo verbijsterd was toen u het nieuws hoorde en even geschrokken als degene aan wie u het nu vertelt. Maar geef eerst de ander de gelegenheid om zijn/haar eigen emoties te uiten!

Stap 5: Geef zo nodig verdere toelichting

Slecht nieuws roept vrijwel altijd tal van vragen op:

- Wat is er precies gebeurd?
- Hoe kon dat gebeuren?
- Hoe lang heeft het geduurd?
- Waar is het gebeurd?
- Waarom?

Het is van belang om zo open mogelijk de informatie te geven waarover u beschikt. Hoe moeilijk en pijnlijk het misschien ook voor de nabestaanden is, ze hebben er recht op om te weten wat er precies gebeurd is. Het zal soms zelfs nodig zijn om hen te helpen hun eigen vragen te formuleren.

Als informatie waarover u beschikt achter gehouden wordt, kan dat in deze fase misschien het leed lijken te verzachten. Later zal echter blijken dat het voor ouders (en anderen) nog pijnlijker is als zij niet alles te horen hebben gekregen, als zij niet die informatie hebben gekregen waar zij in feite recht op hebben.

Stap 6: Ga na welke hulp eventueel geboden moet worden

Een overlijdensbericht roept bij direct betrokkenen niet alleen heftige emoties op (ook al zullen die niet altijd direct zichtbaar/hoorbaar zijn), maar ook een aantal praktische vragen en problemen:

- Wat moet er nu gebeuren?
- Hoe vertel ik het aan ...?
- Hoe kom ik hier ooit overheen?

Het is als bringer van het slechte nieuws van belang om ook stil te staan bij de gevolgen die dit nieuws heeft voor de direct betrokkenen. Ook al bent u geen hulpverlener, u zult in deze fase van het gesprek oog en oor moeten hebben voor de gevolgen van het slechte nieuws en voor de (nieuwe) problemen die er door veroorzaakt worden.

Vertel duidelijk welke ondersteuning/(praktische) hulp u of de school kan bieden en welke hulpbronnen nog meer in te schakelen zijn. Met wie kunnen de ouders en leerlingen bijv. contact opnemen als zij na dit gesprek met u behoefte hebben aan een vervolgesprek? Het is van belang de mogelijkheden in dit opzicht te noemen voordat u het gesprek beëindigt.

De jeugdverpleegkundige of jeugdarts van GGD Kennemerland kan u hierbij van advies dienen.

6. Informeren van leerlingen

In het vorige hoofdstuk stond het brengen van slecht nieuws centraal. In dit hoofdstuk wordt hierop opnieuw ingegaan, maar dan specifiek gericht op het brengen van slecht nieuws aan leerlingen.

Het vertellen van het slechte nieuws

Natuurlijk moeten leerlingen niet overvallen worden met nieuws waar ze totaal niet op rekenen, maar het heeft ook geen zin om met een lange inleiding de ernst van de situatie te verdoezelen.

Begin met een inleidende zin om de kinderen gericht te laten luisteren, bijv.:

"Ik heb een verdrietige boodschap voor jullie";

"Ik moet jullie iets heel ergs vertellen".

Dan volgt het korte bericht van het overlijden en een beknopte schets van de omstandigheden waaronder de leerling of leerkracht is overleden. Het is niet nodig een lang verhaal te vertellen, want de leerlingen zijn door de schok de informatie meteen weer kwijt. Het gaat erom dat de boodschap overkomt en dat de kinderen de kans krijgen deze tot zich te laten doordringen.

Als ze behoefte hebben aan nadere uitleg, vragen ze die wel.

Eerlijk en duidelijk

Kinderen worstelen op twee niveaus met de dood: ze proberen te begrijpen wat 'dood' betekent en moeten leren omgaan met de gevoelens die het verlies oproept.

Door eerlijk en duidelijk te zijn, helpt u hen daarbij. Ook al overzien kinderen nog niet alles, het is altijd beter de waarheid te vertellen dan ze iets op de mouw te spelden. Daarnaast is bekend dat als kinderen geen antwoorden op hun vragen krijgen, ze hun eigen fantasie de vrije loop laten en de hele situatie door hen gruwelijker of angstaanjagender ingevuld kan worden dan werkelijk het geval is.

Bij het vertellen van het slechte nieuws moet rekening worden gehouden met de ontwikkeling van de leerlingen. Het bericht moet verteld worden op een manier die bij hun leeftijd en vermogens past. In het volgende hoofdstuk vindt u hierover meer informatie.

Ook moet er voor gezorgd worden dat een dergelijk bericht geen zakelijke mededeling wordt.

Als u op een integere manier het slechte nieuws vertelt en in staat bent de eigen gevoelens te tonen, stimuleert dat leerlingen om zich te uiten.

Concrete uitleg

Het is van belang (vooral bij heel jonge kinderen) om zo concreet mogelijk uit te leggen wat 'dood' precies inhoudt. Vertel dat iemand die dood is niets meer voelt en dus geen pijn heeft, het niet koud heeft en zich niet ziek voelt.

Het heeft geen zin om met oplossingen te komen die alleen in de eigen ogen belangrijk zijn. Zo heeft het geen zin om God in de antwoorden te betrekken als de leerlingen voor het eerst met Hem geconfronteerd worden. Voorkom dat de dood voorgesteld wordt als de wil van God.

Kinderen gaan dan twijfelen aan de betrouwbaarheid van God of worden bang dat God hen ook spoedig tot zich roept.

Ook vergelijkingen en beelden kunnen veel verwarring geven. Het probleem met kinderen is dat ze dingen soms heel letterlijk nemen.

Leg de dood dus niet als volgt uit:

- Dood zijn is slapen, maar dan voor altijd: kinderen kunnen dan bang worden als ze zelf moeten slapen. Slaap en dood moeten duidelijk onderscheiden worden.
- Dood gaan is op een verre reis gaan en nooit meer terugkomen: ook dit beeld is voor kinderen verwarrend. Ze voelen zich in de steek gelaten; waarom mochten zij niet mee en de groepsgenoot of leerkracht kwam toch altijd terug als hij/zij op reis ging?
- Iemand gaat dood omdat hij zo ziek is: met name kleine kinderen kunnen geen onderscheid maken tussen ernstige en minder ernstige ziekten. Zonder verdere uitleg kunnen ze later bang worden bij een onschuldig griepje. Hoewel oudere kinderen dit onderscheid wel kunnen maken, kunnen ook zij angstig worden als ze zich niet lekker voelen en zich van alles in hun hoofd halen. Een nadere uitleg is daarom van belang. Een beetje ziek zijn betekent niet dat je dood zult gaan, maar soms is een lichaam zo stuk dat het niet meer gemaakt kan worden.

Ik weet het niet

U hoeft niet op alle vragen een antwoord te hebben. Ook volwassenen weten niet alles en hebben moeite met sommige dingen om te gaan. Kinderen mogen dit best merken.

Het is volkomen aannemelijk dat een leerkracht zegt: "Ik weet het niet, maar ik denk ...". Een dergelijk antwoord is niet alleen eerlijk, maar schept ook ruimte voor een gesprek.

Stilte

Kinderen moeten na de onheilstijding van de eerste schrik bekomen. Iedere leerling verwerkt de schok op zijn of haar eigen manier. De meeste kinderen zijn met stomheid geslagen als ze horen dat een groepsgenoot of leerkracht overleden is.

In de bovenbouw van het basisonderwijs daalt vaak de zwijgzaamheid over de groep neer. Onbewust verwachten de kinderen van u als volwassene dat u het zwijgen doorbreekt door vragen te stellen en antwoorden te geven. Omdat er zoveel vragen zonder antwoord zijn, is dit een moeilijke opgave. De stilte roept een gevoel van verstikking op. Het gevaar van doorpraten bestaat om dit gevoel te bezweren. Het mag echter gerust een tijdje stil zijn in de groep. Wordt de stilte pijnlijk en is deze niet meer functioneel, dan kunt u de stilte doorbreken door bijvoorbeeld te zeggen: "Jullie zijn er stil van. Het is een enorme schok, ook voor mij. Misschien kun je even met je buurman of buurvrouw praten over wat dit bericht betekent".

Verdere informatie

Wanneer de eerste emoties wat luwen en leerlingen vragen hoe het verder moet, kunt u overstappen naar de volgende informatie:

- Hoe verloopt het contact met de familie?
- Hoe worden afspraken gemaakt over rouwbezoek en uitvaart?
- Wat kan de school doen?
- Hoe worden de komende dagen ingevuld?

Vertel ook bij wie de leerlingen terecht kunnen voor een persoonlijk gesprek. Zonodig kunt u als school een rooster maken voor de bereikbaarheid in de avonduren, weekenden en vakantie.

Toelichting bijlagen

In de volgende 6 bijlagen treft u een aantal formulieren en voorbeeldbrieven aan die gebruikt kunnen worden:

- bij de communicatie over een plotseling sterfgeval,
- om gegevens en afspraken vast te leggen.

1. Casusformulier

Vaak is het moeilijk om steeds weer 'het verhaal' over een plotseling overlijden te vertellen. Om zeker te zijn van de juiste informatie legt u die vast op het casusformulier.

2. Crisisteamformulier

Op het crisisteamformulier is of wordt vastgelegd wie de aanspreekbare personen zijn in een geval van een plotselinge dood.

Het kan handig zijn een kopie van beide ingevulde formulieren op een vaste centrale plaats ter beschikking te hebben.

3. Communiqué

Om te zorgen dat iedereen voldoende geïnformeerd is, kan gebruik gemaakt worden van communiqués en brieven voor leerlingen, ouders en personeel. Ze kunnen op prikborden worden opgehangen, ter plaatse uitgedeeld of per post verspreid worden.

Enkele voorbeelden worden gegeven, maar ieder geval is anders en iedere school heeft natuurlijk zijn eigen cultuur en toon.

De voorbeelden geven een indruk van de soort informatie die gegeven moet worden.

4. Voorbeeldbrief ouders

5. Uw kind heeft een schokkende gebeurtenis meegemaakt (informatie voor ouders)

6. Checklist bij ziekte en overlijden primair onderwijs

Casusformulier

Naam overledene:

Datum overlijden:

Contactpersoon familie:

Adres familie:

Telefoonnummer:

De familie stelt wel/geen prijs op blijk van medeleven

Contactpersoon school:

De overledene zat in groep:

Beste relaties binnen school: groep

..... groep

..... groep

Familieleden op school: groep

..... groep

..... groep

Het overlijden is het gevolg van:

.....

.....

Waren er anderen bij? Zo ja, wie (van school):

.....

Verdere bijzonderheden die wel/niet bekend gemaakt mogen worden:

.....

De begrafenis/crematie wordt verzorgd door:

en vindt plaats op:

te:

datum:

tijd:

Met de familie is afgesproken:

- bloemen, ja/nee: bijzonderheden:
- toespraak, ja/nee, wie:
- advertentie, ja/nee
- aantal aanwezigen namens school:
- leerlingen met/zonder ouders:

Crisisteamformulier

Schooljaar:

Bij plotseling overlijden van een lid van de schoolgemeenschap zijn onderstaande sleutelfiguren verantwoordelijk voor coördinatie en regie (1 en 2 in te vullen aan het begin van elk schooljaar)

1. Namens de directie

- dhr/mw
.....
- adres
.....
- tel.nr
.....

Plaatsvervanger

- dhr/mw
.....
- adres
.....
- tel.nr
.....

2. Namens de ouders

- dhr/mw
.....
- adres
.....
- tel.nr
.....

Plaatsvervanger

- dhr/mw
.....
- adres
.....
- tel.nr
.....

3. De leerkracht van de groep van de overledene

- dhr/mw
.....
- adres
.....
- tel.nr
.....

Communiqué

woonplaats, datum.....

Geachte ouders/verzorgers,

Gisterochtend is er een ernstig ongeluk gebeurd dat het leven heeft gekost aan
....., leerling uit groep van onze school.

Wij zijn hierdoor erg geschokt en verdrietig.

Alle kinderen zijn hiervan in een groepsgebesprek op de hoogte gesteld.

Wij hopen dat u thuis uw kind goed kunt opvangen als het erover wil praten. Daarom vindt u
achter deze brief enige informatie.

Namens de ouders van het verzoek om hen nu niet thuis te bellen.

Hoe begrijpelijk uw medeleven ook is, dergelijke telefoontjes vormen thans een zware
belasting.

Wel kunt u de school bellen.

Mevrouw onderhoudt het contact met de familie en zal ons
verder op de hoogte houden.

Als er meer bekend is over hoe wij afscheid kunnen nemen van
....., berichten wij u hierover.

Met vriendelijke groet,

.....

Voorbeeldbrief ouders

Woonplaats, datum.....

Geachte ouders,

De plechtigheid voor de begrafenis van
zal plaatsvinden in de aula van de algemene begraafplaats(naam)
te(plaats)
op(dag) om(tijdstip)

Na de begrafenis is er gelegenheid tot condoleren in de ontvangstkamer van de begraafplaats.

De school wordt vertegenwoordigd door twee teamleden en enkele leden van de ouderraad.

Na contact met de familie kan ik u medelen dat ouders die met hun kind(eren) afscheid willen nemen van hierbij ook uitgenodigd zijn.
Het zal duidelijk zijn dat u een dergelijke beslissing zelf moet nemen omdat u het beste weet wat een dergelijke plechtigheid kan losmaken bij uw kind(eren).

U hoeft voor deze dag niet apart toestemming tot vrijaf te vragen.

Wij kunnen ons voorstellen dat de verwerking van deze tragische gebeurtenis in sommige gevallen niet zonder problemen verloopt. Bij vragen of moeilijkheden met de verwerking kunt u gerust contact met ons opnemen.

Met vriendelijke groet,

.....

Uw kind heeft een schokkende gebeurtenis meegemaakt (informatie voor ouders)

Soms krijgen kinderen (plotseling) te maken met dood, geweld of een vreselijk ongeval. Dat kan hen diep raken. Kinderen hebben tijd nodig om dit te verwerken. U als ouder of verzorger kunt hier bij helpen.

Hoe zien kinderen de dood?

Hoe kinderen de dood zien hangt af van hun leeftijd:

Kinderen van 3 tot 6 jaar kennen het verschil tussen leven en dood.

Ze gebruiken het woord 'dood' in hun spel, bijv. "Jij bent dood, je moet blijven liggen".

Kinderen van deze leeftijd weten dat mensen en dieren dood kunnen gaan. Maar ze begrijpen nog niet dat dit voor altijd is; ze verwachten dat de dode gewoon weer terugkomt. Als er iemand is overleden, stellen ze veel vragen, bijv.: "Kan hij niet meer lopen?", "Kan hij nog wat horen als ik wat zeg?", "Wordt hij nou niet vies in de grond?"

Kinderen van 6 tot 9 jaar beginnen te begrijpen dat de dood voor altijd is.

Iemand die dood is komt nooit meer terug. Wat dood zijn precies inhoudt weten ze nog niet. Ze beginnen te beseffen dat iedereen dood kan gaan, dus ook de mensen van wie ze houden. Dit maakt hen bang. Als ouders even weggaan kan een kind vragen: komen jullie wel weer terug? Op deze leeftijd stellen kinderen vragen over de kist, de begrafenis en het kerkhof. Ze willen ook weten wat er na de dood gebeurt.

Kinderen van 9 tot 12 jaar weten dat alles wat leeft eens dood zal gaan.

In deze leeftijd worden kinderen steeds minder afhankelijk van volwassenen. Om niet te kinderachtig te lijken, vragen ze meestal weinig aandacht voor hun angst en verdriet.

Praten met kinderen over de dood en de overledene

Praat met uw kind over de dood en degene die dood is. Probeer zo duidelijk mogelijk uit te leggen wat 'dood' precies is. Vooral bij heel jonge kinderen is dit erg belangrijk, want anders halen ze zich van alles in hun hoofd. Vertel dat iemand die dood is niets meer voelt. Hij voelt dus geen pijn en heeft het ook niet koud. Leg de dood **niet** op de volgende manieren uit:

- Dood zijn is slapen, maar dan voor altijd. Uw kind kan dan bang worden als het zelf moet slapen. Slaap en dood zijn twee verschillende dingen.
- Dood gaan is op een verre reis gaan en nooit meer terugkomen. Ook dit is voor een kind lastig; het voelt zich in de steek gelaten. Waarom mocht uw kind niet mee? Het vriendje of de leerkracht kwam toch altijd terug als hij op reis ging?
- Iemand gaat dood omdat hij zo ziek is. Vooral kleine kinderen weten niet wat het verschil is tussen erge en minder erge ziekten. Als uw kind zelf eens een griepje heeft, kan het bang worden om dood te gaan. Een goede uitleg is daarom nodig, bijv.: een beetje ziek zijn betekent niet dat je dood gaat. Maar soms is een lichaam zo kapot dat het niet meer gemaakt kan worden.

Geef eerlijk antwoord op vragen van uw kind. Als u dingen niet vertelt, gaat uw kind er zelf over fantaseren. Dat is vaak erger dan de harde waarheid.

U hoeft niet op alle vragen een antwoord te hebben. Ook volwassenen weten niet alles en vinden het soms lastig om over bepaalde dingen te praten. Uw kind mag dit best merken, u mag best zeggen "Ik weet het niet, maar ik denk ..."

De verwerking

Kinderen verwerken een plotselinge dood ongeveer op dezelfde manier als volwassenen. Maar kinderen zijn nog niet volwassen en hebben uw steun daarom hard nodig. Veel kinderen spelen de gebeurtenis na; ze zijn druk bezig met poppen, auto's en verkleedkleden.

Dit is een goede manier om het sterfgeval te verwerken.

Zelf iets maken helpt kinderen ook om de dood een plaatsje te geven, bijv. iets tekenen of iets knippen en in elkaar plakken. U kunt uw kind daarbij helpen door bijv. samen een brief te schrijven als afscheid of samen een tekening te maken voor de ouders van degene die overleden is.

Let op uw kind als het kijkt naar bepaalde tv-beelden en foto's in de krant. Hoe reageert uw kind hierop? Sommige beelden kunnen de nare ervaring erger maken, bijv. een vreselijke foto van een ongeluk met een vliegtuig of tv-opnames van een oorlog. Vlak na een vreselijke gebeurtenis is het niet goed dat een kind veel van deze beelden ziet. Laat uw kind vlak na een vreselijke gebeurtenis niet te lang alleen, maar geef het wel de ruimte om zich zo nu en dan even terug te trekken. Laat uw kind weten dat u in de buurt bent en blijft.

Het meegaan naar de begrafenis of crematie kan helpen bij het afscheid nemen. Uw kind moet van tevoren wèl weten wat het kan verwachten.

Wat zijn normale reacties van kinderen op een sterfgeval?

Kinderen reageren verschillend op een (plotseling) sterfgeval. Het ene kind huilt veel en wil er over praten. Het andere kind gaat woest spelen of wordt heel druk. Weer een ander kind wordt stil en trekt zich terug.

Normale reacties op een sterfgeval zijn:

- stiller zijn dan anders;
- heel druk doen;
- minder interesse voor dingen hebben;
- onrustige slaap, nachtmerries;
- angstig gedrag, niet alleen durven zijn;
- om kleine dingen huilen of boos worden;
- minder goede cijfers op school;
- weer in bedplassen of weer duimzuigen;
- lichamelijke klachten zoals hoofdpijn en buikpijn;
- hongerig zijn;
- zich schuldig voelen over wat er gebeurd is;
- dingen doen of beslissen die het anders nooit zou doen.

Als u merkt dat uw kind anders doet, praat er dan over. Laat uw kind zijn eigen verhaal vertellen. Wat hoorde het, zag het en rook het? Wat dacht en voelde het? En wat deden of zeiden anderen? Het belangrijkste voor alle kinderen is dat ouders tijd voor hen nemen. Tijd om te praten en tijd om samen iets te gaan doen.

Soms merken ouders niet dat hun kind bezig is met wat er gebeurd is. Een kind droomt er bijv. over maar vertelt dit niet. Het gebeurt bijna nooit dat een (plotselinge) dood geen indruk maakt. Blijf daarom goed kijken en luisteren naar uw kind.

Sta uw kind tijdelijk toe dat het zich anders gedraagt, bijv. woest spelen en af en toe niet luisteren. Maak daarover een tijdje geen ruzie.

Hulp

Het kan zijn dat u zelf zo geschrokken bent dat u uw kind niet goed kunt helpen. Zoek dan hulp voor uzelf en zorg ook dat uw kind zijn of haar verhaal ergens kwijt kan.

Zoek hulp voor uw kind als het na een paar maanden nog niet weer de oude is. U kunt contact opnemen met:

- uw huisarts
- De jeugdarts van de school van uw kind Te bereiken via GGD Kennemerland afdeling Jeugdgezondheidszorg, 023-7891777

Checklist bij ziekte en overlijden primair onderwijs

Het bericht komt binnen

Bij een ongeval, bij een overlijden op school of een overlijden waarbij de school betrokken is, zorgt de ontvanger voor:

- De opvang van degene die het meldt en eventuele getuigen.
- De overdracht van de melding aan de schoolleiding.

Schoolleiding en ontvanger

- Verifiëren de omstandigheden waaronder de gebeurtenis plaatsvond.
- Brengen zonodig de hulpverlening op gang.
- Gaan na of iedereen in de school is die er moet zijn.
- Zorgen ervoor dat de leerlingen die zich op de plaats van het ongeval bevinden naar school worden gehaald.
- Gaan de gegevens van de overledene na.
- Zorgen ervoor dat het bericht tot nader order geheim blijft.
- Zoeken contact met de nabestaanden (eventueel in samenwerking met politie, huisarts, arts JGZ, slachtofferhulp).

Bij andere omstandigheden

- De melding verifiëren, wanneer het bericht niet afkomstig is van de familie of andere bevoegden.
- Zorgen voor informatie over wie, wat, waar en hoe het is gebeurd.
- Zorgen voor telefonische bereikbaarheid van de school.
- Geheimhouding van het bericht tot nader order.

Het crisisteam

Zo spoedig mogelijk wordt een crisisteam samengesteld die de activiteiten ontwikkelt en coördineert. Dit team bestaat uit iemand van de schoolleiding, de groepsleerkracht en eventuele, in deze situatie belangrijke, anderen zoals de interne begeleider en een externe deskundige. Eén persoon wordt als eindverantwoordelijke aangewezen.

Het crisisteam is verantwoordelijk voor:

- Informatie van betrokkenen;
- organisatorische aanpassingen;
- opvang van leerlingen en collega's;
- contacten met ouders;
- zonodig contact met de pers (Denk aan opdringerig optreden van de pers, hanteer een persprotocol.);
- regelingen in verband met rouwbezoek en uitvaart;
- administratieve afwikkeling;
- nazorg van betrokken personeel en anderen.

Het verstrekken van informatie

Het crisisteam gaat na wie geïnformeerd moeten worden over het overlijden:

- het personeel;
- de klas van de leerling;
- familieleden zoals broertjes of zusjes, neven en nichten die op school zitten;
- ex-klasgenootjes;
- vrienden en vriendinnen in andere klassen;

- overige leerlingen (denk ook aan leerlingen in dependances, de gymzaal, op excursie, schoolreis, of afwezige zieke);
- chauffeur en leerlingen die meereizen wanneer de leerling met het busje naar school kwam (bijv. speciaal onderwijs);
- ouders, ouderraad;
- schoolbestuur;
- personen of instanties die mogelijk contact opnemen met de familie zoals externe hulpverlening, leerplicht ambtenaar, GGD en dergelijke.

Het team spreekt af wie wie informeert. Bijzondere aandacht moet er zijn voor de nauwst betrokkenen. Zeker zij moeten het bericht op een zorgvuldige wijze krijgen.

Het vertellen van het verdrietige nieuws aan de kinderen

Aandachtspunten vooraf

De groepsleerkrachten bereiden zich voor op het gesprek in hun klas. Het kan zijn dat er leerkrachten zijn die veel moeite hebben om met deze tijding in de klas om te gaan.

- Creëer een sfeer waarin het mogelijk is om te zeggen dat je er ook moeite mee hebt. Of misschien wel: dat je het niet kunt. Bekijk in hoeverre je elkaar kunt ondersteunen met tips.
- Zorg – indien mogelijk – dat een van de leerkrachten ambulant is en kan bijspringen: het kan zijn dat er leerlingen zijn die extra opvang behoeven.
- Probeer de opvang zoveel mogelijk in de klas te houden, maar zorg dat er een ruimte is waar leerlingen naartoe kunnen die alleen willen zijn of erg overstuur zijn.
- Denk na over de rol die contactouders kunnen spelen.
- Wees erop voorbereid dat deze jobstijding andere verlieservaringen kan reactiveren, zowel bij leerlingen als leerkrachten.
- Zorg dat je werkvormen bij de hand hebt die verwerking stimuleren.
- Bereid je goed voor: wat ga je zeggen, welke effecten kun je verwachten?

De mededeling

- Begin met een inleidende zin.
- Vertel het hoe, waar, en wanneer van de gebeurtenis.
- Breng het bericht over zonder eromheen te draaien.
- Geef in eerste instantie alleen de hoogst noodzakelijke informatie.
- Neem voldoende tijd voor emoties.

Wanneer de emoties wat luwen en de kinderen vragen hoe het verder moet, kun je overstappen naar de volgende informatie:

- Vertel hoe het contact verloopt met de familie.
- Geef uitleg over gevoelens van verdriet die naar boven kunnen komen (een ieder verwerkt verdriet op zijn eigen manier, huilen mag, niet huilen is ook normaal).
- Vertel bij wie de leerlingen terecht kunnen voor een persoonlijk gesprek.
- Laat de kinderen weten hoe het programma van deze dag en van de komende dagen eruit ziet.
- Geef, als er naar gevraagd wordt, heel summier uitleg over rouwbezoek en uitvaart (vaak kan dat beter in een later stadium).

Organisatorische aanpassingen

- Als leerlingen perse naar huis willen, ga dan na of de ouders thuis zijn, op de hoogte zijn en hun kind kunnen ophalen of zorg voor begeleiding naar huis.

- Kijk kritisch naar activiteiten die de school de komende dagen organiseert, zoals feesten, sportdagen en dergelijke. Wellicht is afgelasting of uitstel nodig.
- Regel desgewenst de organisatie van een afscheidsdienst op school.
- Plan aan het eind van de dag een moment met betrokken personeel om samen te komen en na te praten over de gebeurtenis.

Contacten met ouders van de overleden leerling

Het eerste bezoek

- Neem nog dezelfde dag contact op.
- Maak voor dezelfde dag een afspraak voor een huisbezoek.
- Ga bij voorkeur samen met iemand van de schoolleiding.
- Houd er rekening mee dat het eerste bezoek meestal alleen een uitwisseling van gevoelens is.
- Vraag of je een tweede bezoek mag brengen om wat verdere afspraken te maken.

De tweede dag

- Vraag wat de school kan betekenen voor de ouders.
- Overleg over alle te nemen stappen:
 - bezoekmogelijkheden van leerlingen
 - het plaatsen van een rouwadvertentie
 - het afscheid nemen van de overleden leerling
 - bijdragen aan de uitvaart
 - bijwonen van de uitvaart
 - afscheidsdienst op school

Contacten met de ouders van de overige leerlingen

Informeel de ouders via een brief over:

- de gebeurtenis
- organisatorische (rooster-)aanpassingen
- de zorg voor de leerlingen op school
- regels over afwezigheid
- rouwbezoek en aanwezigheid bij de uitvaart
- eventuele afscheidsdienst op school
- nazorg voor de leerlingen
- (eventueel) rouwprocessen bij kinderen en problemen die zich daarbij kunnen voordoen

Begeleiding tussen overlijden en uitvaart

- Heb veel aandacht voor gedrag/verdriet van de leerlingen.
- Creëer een herinneringsplek. Haal de lege stoel niet meteen weg. Bedenk met de klas hoe je de overledene het beste kunt gedenken: foto, kaars, bloemen, attributen van het kind, geliefd speelgoed en dergelijke.
- Creëer veel ruimte voor de vragen die leerlingen hebben. Sommige leerlingen die niet zo verbaal zijn, uiten zich beter creatief, bijv. door te tekenen. Voor kleuters kan spelen, bijv. in de poppenhoek (begravenisje spelen), verwerking bevorderen.
- Maak zondig gebruik van speciale lessen om met de leerlingen te praten over hun gevoelens en te werken aan het afscheid nemen.
- Spreek af wie het contact met de ouders onderhoudt. Stimuleer klasgenootjes op bezoek te gaan (als de ouders daar prijs op stellen).
- Ga, na overleg met de ouders van de overleden leerling, met de kinderen aan het

werk om bijdragen te leveren voor de dienst(en): teksten, tekstboekjes maken, muziek maken, bloemen dragen, enz.

- Spreek af wat de kinderen nog meer kunnen doen bij de verschillende diensten.
- Controleer zonodig of de overleden leerling er niet te schokkend uitziet alvorens kinderen op rouwbezoek gaan.
- Bereid het bijwonen van de uitvaart goed voor: Wat kunnen de leerlingen verwachten?
- Houd rekening met cultuurverschillen: een Molukse begrafenis is compleet anders dan een Rooms-katholieke.
- Is er een vlaggenstok op school, overweeg dan de vlag halfstok te hangen.
- Organiseer eventueel, in overleg met de ouders, een afscheidsdienst op school om zoveel mogelijk leerlingen de kans te geven afscheid te nemen.
- Vang de leerlingen na de uitvaart op om nog even na te praten.

Nazorg

- Creëer een blijvende plek voor de overledene, maar laat leerlingen ook merken dat het leven weer doorgaat.
- Probeer zo mogelijk de dag na de uitvaart weer te starten met lessen.
- Organiseer gerichte activiteiten om het rouwproces te bevorderen zoals schrijven, tekenen of het werken met gevoelens.
- Let op signalen van kinderen die het moeilijk hebben. Sommige kinderen stellen hun rouw uit en tonen pas na maanden verdriet.
- Let goed op risicoleerlingen, zoals kinderen die al eerder een verlies hebben geleden.
- Geef kinderen die veel moeite hebben met het verwerken van het verlies individuele begeleiding.
- Sta af en toe stil bij herinneringen, besteed aandacht aan speciale dagen zoals de verjaardag en de sterfdag van de overleden leerling.
- Denk op speciale dagen ook aan broers/zussen en de ouders van de overleden leerling.
- Heb oog voor de moeilijke momenten van de ouders van de overledene: schoolreisjes, ouderavonden en dergelijke: een kaartje of een gebaar op die momenten is voor ouders heel ondersteunend.
- Doe tegen het einde van het schooljaar een (herdenkings)activiteit met de kinderen van de klas van de overledene om de periode van rouw af te ronden.
- Houd oog voor de broertjes en zusjes van het overleden kind.

Administratieve zaken

Handel de administratieve zaken zorgvuldig af.

- Ga zorgvuldig om met alles wat er van het overleden kind nog op school is. Geef de bezittingen rechtstreeks aan de ouders: het zijn voor hun hele waardevolle dingen.
- Tijdens latere contacten kunnen ook financiële zaken ter sprake komen, zoals eventueel (gedeeltelijke) restitutie van ouderbijdragen.
- Schrijf de overledene uit in het schoolregister.

Leskoffer omgaan met verlies

Iedereen krijgt te maken met dood en rouw, sommigen al heel jong. Gemiddeld genomen zijn kinderen ruim 8 jaar oud als ze voor de eerste keer geconfronteerd worden met de dood van iemand die ze goed kenden, bijv. een grootouder, familielid, buur of huisdier. Je zou kinderen graag het verdriet om een overledene willen besparen, maar eigenlijk onthoud je ze dan een hele belangrijke levenservaring. Een ervaring die iedereen toch een keer meemaakt.

Deze leskoffer geeft leerkrachten een handreiking hoe zij op een verantwoorde wijze met behulp van uiteenlopende lessuggesties en materialen met kinderen kunnen praten over de dood

Doel van de leskoffer:

- Verlies en de dood bespreekbaar maken zonder dat hier aanleiding voor is of als er wel aanleiding voor is.
- School handvatten geven om planmatig te werk te gaan bij een overlijden.

Wat zit er in de leskoffer:

- Spelvormen
- Boeken
- Creatieve opdrachten
- Protocollen voor school; GGD protocol 'Plotselinge dood' en een protocol van ministerie van onderwijs, cultuur en Wetenschap 'Als een ramp de school treft' Deze protocollen bevatten onder meer een stappenplan en voorbeeldbrieven. De protocollen zijn een hulpmiddel voor directie en leerkrachten van een school voor situaties die zich voordoen wanneer een leerling, ouder of leerkracht onverwacht overlijdt. Maar ook te gebruiken bij naderend overlijden.

Doelgroep

- Leerlingen en leerkrachten van groep 1 t/m 8 basisonderwijs.
- Leerlingen en leerkrachten van groep 1 en 2 voortgezet onderwijs

Reserveren van de leskoffer

- De leskoffer kan kosteloos 6 weken geleend worden (exclusief vakanties) In overleg wordt de leskoffer gebracht en gehaald naar school. Reserveren kan door een mail te sturen naar: administratiejgz@vrk.nl of te bellen met 023 7891777
- Indien de leskoffers allemaal uitgeleend zijn proberen wij zo snel mogelijk een leskoffer te leveren.
- Voor de zomervakantie worden de leskoffers ingeleverd zodat zij geüpdate kunnen worden